

מסכת זכרונות

מאת רב צעיר

חכמי אודיסה : משה ליב לילינבלום

בנין ילדים — סתירה,

סתירת זקנים — בנין.

(נדרים מ.)

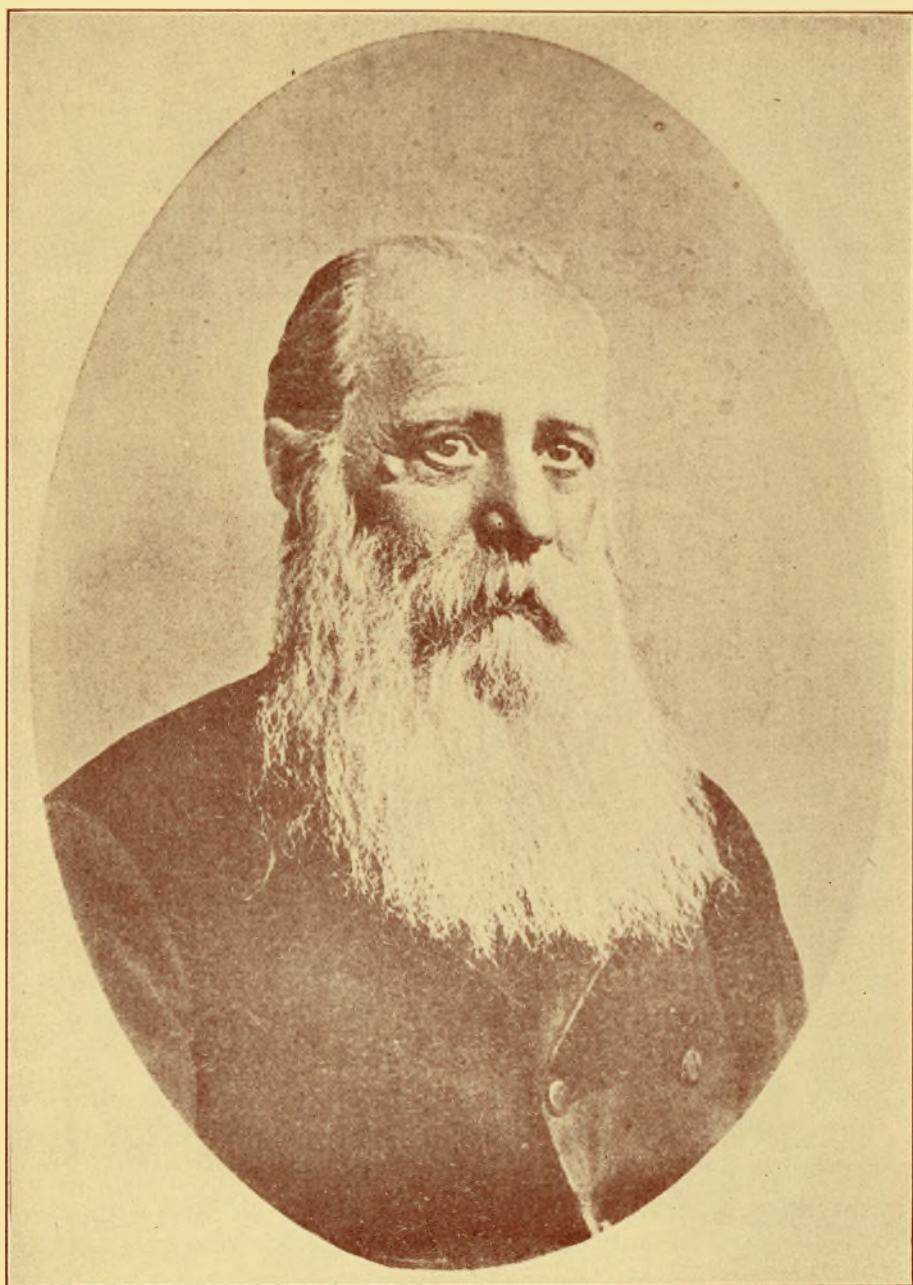
א.

לילינבלום היה ממש ההיפך הגמור ממנדלי. כמידת דברנותו של הראשון, כך מידת שתקנותו של האחרון. הוא לא אהב לדבר הרבה ולהתפלסף. דבריו היו מעטים וקטועים, אבל תמיד קולעים למטרה. בכלל הצטיין לילינבלום בפשטנות גמורה. בשיחה הראשונה עמו היה קשה לצייר שאתה עומד לפני תלמיד חכם, הוגה דעות ובעל מחשבות וחניך השכלה אירופית. דומה שגם בכתביו, במאמריו ואף בדבריו ההלכה שלו הצטיין בפשטנות גמורה. לו היה אחד ממפרשי התנ"ך או התלמוד היה בודאי שייך לפשטנים הקיצוניים. מכל אישיותו היתה נושבת איזו יבשות וקרות ללא סימן לחלוחית של נפש פיוטית. מעולם לא שמעתי ממנו אף הלצה אחת ומעולם לא ראיתי ממלא שתוק פיו. מראהו היה רציני מאוד. קלסתר פנים של טיפוס רוסי, ראשו הסגלגל, מצחו הרחב, זקנו הארוך והמסולסל, גבות עיניו הארוכות — היו משויים לו דמות הוד של רב ישיש יושב בישיבה, אלמלא גילוי ראשו שפגם ברושם הזה. ישיבתו בגילוי ראש היתה באי-התאמה לפרצופו הרבני-תורני ורגזני במקצת. הנפתולים המרובים שנפתל בחייו ומלחמותיו הגדולות, האישיות והלאומיות, השפיעו בודאי במידה מרובה על ארשת פניו הרציניים. בפגישה הראשונה עמו נתגלה לפניך אדם שסבל הרבה בימי חייו, שנשא בקרבו יסורים ומכאובים, איש שהיה „גורדף“ על אמתתו, וזה השפיע בדרך הטבע על מהלכו עם בני אדם. לא קל היה להתרועע עמו, כאילו הביט בחשדנות ופחדנות על כל זר המתקרב אליו. שמא יש מחשבה רעה בלבו, נוסף לזאת: מצב ביתו הפרוע, דירתו הדלה והצרה, עקרת הבית — מטיפוס הנשים המוזרות בלבנה — קולנית, פשוטה וגסה ביותר, הפריעו בעדו שיהיה ביתו פתוח לרוחה לת"ח ואנשי עליה, ולפיכך היה תמיד מתבודד באהלו ולא גפגש עם אנשים אלא בשעת הצורך לשם „עסק“. ריעות וחבירות כמעט לא ידע וכל דבורו והתהלכו עם אנשים היה יבש וקר. בכלל התרחק משיתת רעים. וכשדבר היה עצם השיחה בדרך שאלות ותשובות. על כל שאלה הפליט — אחרי הפסקה של שתיקה ארוכה — תשובה, כאילו היה אומר לאיש שיחו: כלה נבואתך וצא!

וכשם שהיה בתים כך היה בספרות. הוא לא השתייך לסוג הסופרים שתורתם אומנתם, כעין זה שיש לו מלאך ה"מגיד". המכה והדוחף אותו ואומר לו: כתוב! ספרותו היתה ארצית וקטועה. כי לא כתב אלא כשהשעה היתה דוחקתו, כגון כשהיה לו מה להשיב, כשפגעו בו, או כשהיה צורך לפנות אל הקהל. ולא פעם היה רגיל לאמר לחבריו הסופרים, שפגו אליו שיכתוב מאמר או מחקר: „הציעו לי נושא“. הוא היה נטול מעוף הדמיון והפיוט ואף מעוף הרעיון והמחשבה המקורית. בשירה זפיוט לא התענין, לפחות בזמן שהכרתיו. אעפ"י שהוא היה הראשון — כפי ששמעתי — שהכיר את ביאליק בשירו הראשון „אל הצפור“. זכרני שספר לי, שפעם הראה לו טשרניחובסקי שיר שסיומו היה „נאום ה'“. שאלו לילינבלום בתמימות: „אמור נא לי, מתי דבר עמך ה'?" ובאיו לשון דבר אתך? פעם אחת באנו אליו לבקש ממנו מאמר בשביל מאסה, שהיה בדעתנו להוציא, סירב במקצת. אמרנו לו: הלא מגדלי הבטיח לתת ספור. השיב בזה הלשון: מגדלי הלא צריך לבדות איזה מעשה שלא היה ולא נברא. זה דבר קל, אבל אני הלא צריך להגיד את האמת, דבר שאינו כל כך קל. כשהצעתי לפניו ללמד היסטוריה ישראלית בשיבה, השיב לי בפשטות: מאין לי לדעת היסטוריה ישראלית? לאחר ימים אמר לי: אָמנם חשבתי שרק אני איני יודע, אבל כשהצצתי בספרי גרץ, פרנקל ועוד, ראיתי שגם הם אינם יודעים הרבה, ובכן הייתי יכול לקבל עלי את הלימוד הזה לאחר התכוננות; ובאמת התכוון לכך, אלא שמן הממשלה עכבוהו ולא נתנו לו את הרשיון.

במסיבות מרעים ראו את לילינבלום לעתים רחוקות. פעם אחת בליל שמחת תורה היתה סעודה גדולה בביתי שכל ה"חבורה" של חכמי אודיסא היו מסובין בה וגם לילינבלום בתוכם, ושמוזו בשמחת תורה עד תצות. למחרת, לאחר תפילת שחרית, נכנסתי לביתו של לילינבלום להשיב לו ביקור של כבוד יום טוב. מצאתיו מיסב על שולחן שאינו צריך ואוכל פת קיבר כדרך חול. כשנכנסתי בגילופין, נודעו כנגדי ושאלני בחרדה: מה אסון קרה לך? התחלתי לגמגם: אין אסון חלילה ואין פגע רע. שמחת תורה. באתי לכבדו בברכת יום טוב. אה! — השיב בהתנצלות — שכחתי לגמרי, כן, כן, שמחת תורה היום. אבל אני מקבר מתים ביום טוב שני של גלויות ובכל פינות שאני פונה אני רואה מתים לפני, ומשנכנסת לביתי היום עלתה בדעתי שמא איזה מקרה אסון אירע במשפחתך ונבהלתי.

מידת השכלתו של לילינבלום לא היתה גדולה ביותר, לא בידיעת התורה ולא במדעי חול ומכל שכן שלא הצטיין באיו חכמה מיוחדת שיהיה מומחה בה. אלא הית בבחינת „משכיל" בן העירה שקרא ושנה והציץ ונפגע. אבל הוא היה בעל שכל ישר ובריא בתכלית והיה מפליא לפעמים בפשטותו ובבהירותו. גם אופן כתיבתו וסגנונו ומהלך רעיונותיו היה כל כך קל ופשוט, עד שנדמה כי בעל בית מן השוק מדבר אליך דברים מעשיים ולא סופר מורם מעם בעל רעיונות תורניים והוגה דעות פילוסופיות מקוריות. גראה שדוקא בזה היה כחו שמשך

۷۰ ساله ای که در سال ۱۲۸۰

אחריו את לב הקורא התמים, בעל־הבית הבינוני, שהרגיש בו איש בלבבו, חבר טוב הרוצה להעמידו על האמת ומדבר אליו בלשונו הוא, בקו ישר ללא מעלות ומורדות. לילינבלום תונן בשתי מעלות טובות: במידת האמת ובמידת העקשנות. הוא היה דובר אמת בלבבו והאמין באמתתו עד אין סוף, ונלחם בעדה בכל נימי נפשו ובעקשנות קיצונית ולא חת מפני כל, ולא קם ולא זע ולא התבייש מפני המלעיגים והקנאים. ועוד מעלה אחת היתה לו שעהב את עמו אהבה עזה ורצה לתקן את חיי הגלות. מתחילה האמין לפי תומו, כי הדת שכפו הרבנים על העם, ביתוד אלה שבדורות האחרונים, היא היא שהיתה בעזכריו וחסמה לפניו את הדרך לצאת לאור העולם ולחיות חיי בני אדם מן הישוב. ועל ידי כך האמין אמונת אומן, שכשהעם יעזוב את האמונות הטפלות והמנהגים הזרים והאווילים — ישוב לחיות חיים אורחיים שלמים. אולם כשנתברר לו מצד אחד שלא המנהגים לבדם ולא הפלפול התלמודי עומד כתרים בפני החיים, ולא עוד אלא שלא הסייגים והגדרים סוגרים את דרך החיים, כי אם כל חומת הדת, שחלק ממנה כבר נפל, חוצצת בין העם ובין החיים; ומצד שני נתגלה לו שהסיבה היא עמוקה יותר, שצריך לבקש אותה לא בתוך חלק שהוא מחיי הגלות אלא בכל עצמותה של הגלות. כלומר: סיבת הגלות אינה נעוצה בתוכנו אלא מחוצה לנו, אָז התחיל להטיף ל"חיבת ציון". וגם גילוי זה לא בא לו בפעם אחת אל ידי מעוף אחד בלפניסקר והרצל. אלא לאט לאט: מן ה"שולחן ערוך" בא אל חיי ישוב העולם, ומזה לעבודת אדמה, ומכאן לטיריטוריאליזם ומכאן לא"י שהיא השלב העליון בגאולה. כשישובו היהודים לארץ יחיו שם חיים טבעיים, חיי עובדי אדמה ויוכלו לחיות כבני אדם מן הישוב וכאומה מן האומות.

בכלל היה לילינבלום אטי במהלך מחשבותיו, הוא היה יכול לעמוד על נקודה אחת זמן רב והפך בה והפך בה, עד שנתבררה לו בירור גמור ומוחלט, ומכיון שנתבררה לו, לא היה סר ממנה ימין ושמאל והיתה זו אמתתו ואמונתו שבלבבו. הוא היה יכול לשבור אלוהים רבים ולבחור לו אחרים, אבל לא היה יכול לעבוד לשתי רשויות בבת אחת.

כשנפגשתי עם לילינבלום בראשונה היה כבר הוא עומד ראשו וריבו בגלגולו האחרון, בגלגול "חבת ציון", ומראשי העסקנים בתנועה. לחינם בקשתי למצוא בו סמנים של לילינבלום הקדום, ראש הישיבה, בעל התיקונים בדת, מחבר "חטאת נעזרים", ואפיקורוס והניהיליסט. כאילו כל הפרצופים ההם נעלמו ועקבותיהם נשארו קבורים וחרוטים עמוק עמוק בלבבו, עד שבקושי רב עלה בידי אדם לגלות בו את גשמתו של לילינבלום מן הגלגול הראשון והמהדורה הראשונה.

אני, כמובן, התעניינתי ביהוד דוקא בלילינבלום בעל התיקונים בדת. וכשנפגשתי בפעם הראשונה הסבותי את השיחה על הנושא הזה, אולם הדבר לא עלה בידי בשום אופן. כשהתחלתי לדבר אתו בשאלה זו השיאני לדבר אחר והסתיי עלי ברוגז: מי צריך לזה? ולא יסף. לאחר ימים מרובים כשהקפתיו בשאלות ממין זה, גילה לפני את כל לבו, ואמר לי כך: אפיקורסותו הראשונה התחילה

מהגהה אחת ברמ"א האוסרת פת נכרי בעשרת ימי תשובה. הדבר הזה נראה לו לליניבלום כהערמה וכגניבת הדעת, והתחיל מפקפק ושואל: ממה נפשך, אם פת עכ"ם אסורה — הרי היא אסורה כל השנה; ואם מותר לאכלה כל השנה, למה אָסור לאכול בעשרת ימי תשובה? מאותה הגהה התחיל להרהר אחרי „שולחן-הערוך" ולהלחם בו צעד אחרי צעד, סעיף אחר סעיף, בשם הדין ובשם הגמרא בעקשנות של מתנגד למדן. לליניבלום לא היה מעולם ומכש"כ בתקופה הראשונה שלו ריפורמיסטון הדורש „שבירת הכלים", אלא דרש תיקונים בדת, כלומר לתקן את הדת על פי הדת עצמה. וכשנתברר לו, כי הרבה מן החומרות של „שולחן-הערוך" וביחוד המנהגים והחומרות שהוסיף הרמ"א אין להם מקור ושורש בתלמוד וב„פוסקים" הראשונים עמד ודרש שיש צורך אם כן לשוב אל המקורות. אלמלי היה נשאר בתחום תיקוניו ודרישותיו הראשונים ואלמלי היה הוא רב יושב על כסא הרבנות והיו לו חברים בין הרבנים היה ראוי להיות הלותר היהודי, שהרי התיקונים בדת בשם הדת עצמה הם הם התיקונים האמתיים שכל המהפכנים הדתיים הלכו בדרך זו, כגון ה„קראים" בשעתם אצלנו, לותר וקלוין ודומיהם אצל אומות העולם. ומשום כך נבהלו החרדים כשיצא אל הרבנים הגדולים, שפירש בשמם, על צורך התיקונים על יסוד התלמוד והפוסקים הראשונים, ונאלצו להתחשב בשאלותיו והוכחותיו, בידעם שלא סתם אפיקורוס מדבר אליהם, אלא גדול בתורה, המדבר עמם משפטים ודורש דין, ילמדונו רבינו: „מהיכן דנתוני", גדולי הדור ראו לפניהם תלמיד חכם שאי אפשר לבטלו כקליפת השום. אָמנם לא היו חסרים בין הרבנים גם קנאים, ששפכו עליו בוז וקיתון של שופכין ושרפוחו בהבל פיהם עם הגוילין של תורתו. אולם הרבנים הנאורים שבדורו כרבי מרדכי גימפל מרוזנא, ר' יוסף זכריהו חתנו משאבל, ר' אלכסנדר משה לפידות, שהיו גם משכילים וסופרים חרוצים התייחסו אל דבריו ברצינות רבה וענו לו כגדולתו, בהרגישם שאי אפשר לקיים בו „אל תען" ובחששם שמא ימשוך אחריו קהל רב של מאמינים ותמימים עם ה' ועם אנשים.

באותו הזמן שפנה לרבנים בדרישת תיקונים כדת עמד עדיין בשתי רגליו כרשות הדת ולא העיז לשנות „כקוצו של יוד" מן „שולחן-הערוך", הוצ' מהדברים שנראו לו שאינם על פי הדין. רק כאשר התחילו הרדיפות הגדולות עליו, ובא לאודיסא, פרק מעליו עול תורה ומצוות ברובן, אבל עדיין, אָף באותה שעה, היה והיר במצוות שנראו לו כחמורות מצד הדין, אלא שלא דקדק במצוות קלות ובהלכות שאין להן לדעתו יסוד ושורש בתורה ובתלמוד. עדיין באודיסה היה רגיל להתפלל בכל יום בטלית אבל בלי תפילין; מפני שלשיטתו — מצוות ציצית היא חובת גברא, אבל לא מצוות תפילין, וכך היה מתנהג בכמה מצוות דתיות על פי שיטה מיוחדת שהיתה לו מה לקיים ומה לדחות.

מתחילת בואו לאודיסה היה בדעתו לחולל תנועה גדולה לשם תיקונים בדת. שיטה ידועה ומסוימת לא הספיק עדיין ליצור באותה שעה, לפחות אינה ידועה לנו מתוך כתביו ושיחותיו עמו. ואפשר שזו היתה שיטתו שהסביר אותה במאמרו

„דתיות מאהבה“ שמסר — כצואת שכיב מרע — לדרוֹיאנוֹב לפרסמו אחרי מותו. במאמר זה — המופנה כלפי בעלי „הלאומיות“ — הראה לילינבלום על ההבדל שבין מצוות דתיות ומצוות לאומיות ועל הנחיצות של שמירת היסודות הלאומיים הצפונים בדת. הראויים להיות נשמרים בתור חובה אף להללו שאינם עומדים על השקפה הדתית. כלומר מין „שולחן ערוך“ לאומי. אולם נראים הדברים ששיטה זו נפתחה אצלו בוקנותו. לאחר שעמד ראשו ורובו בתחום הלאומיות בלבד. באופן שנולדה על הרקע הלאומי ולא על הרקע הדתי. כלומר הוא חזר ונתקרב אל הדת מתוך הלאומיות ולא להיפך.

כפי שהסביר לי לילינבלום בעצמו הפסיק את מלחמת התיקונים בדת בבואו לאודיסה על פי המקרה הבא: שמונה שנים — כפי שאמר לי — נמשכה מלחמת הנפש שלו עד שהתחיל לעשן בשבת. מכיון שהיה להוט אחרי העישון ורגיל בו וגם זה עשה בחדרי חדרים. (ובודאי גם על פי איזה היתר שהמציא לעצמו. ע"י איזו הערמה. וכדומה). משבא לאודיסה נכנס פעם בשבת לבית קפה ומצא שם שני יהודים פשוטים. עמי־ארץ גסים; ואחד אמר לחברו: תן לי סיגריה לעשן. והתחילו מעשנים. אמר לילינבלום: אם כן, למה זה אנוכי? כל התיקונים שלי בשביל מה הם? ומיד עזב את מלחמת הדת ולא יסף עוד להתעניין בה. הוא היה איש מעשה בחכמית. רציונאליסט שברציונאליסטים. החסידים היו בודאי אומרים עליו: מתנגד שבמתנגדים.

שאלת התיקונים בדת. שהקימה סערה גדולה בתוג הרבנים בשעתה. היתה לפניו לא יותר משאלה מעשית. ואפשר שמשום כך לא הצליחה ולא הכתה שרשים גדולים בחיי העם. ולא נעשתה לתנועה דתית עממית. כפי שהיתה באשכנז. מפני שהאדוקים בדת לא זזו ממקומם ולא ויתרו אף על קוצו של יד. ואלה שויתרו — ויתרו על הכל. נמצאת דרישה זו קרחת מכאן וקרחת מכאן. כשהיה בוילקומיר היה נדרף על דבר קל שבקלים והיה חלוץ שהלך לפני מחנה שנשאר מאחוריו. וכשבא לאודיסה ראה את עצמו מן הנחשלים אחרי מחנה שכבר הרפה לעבור לפניו. פתאום נגלה לו שנלחם כל ימיו בריחיים של רוח ללא תועלת ממשית לא לנפשו ולא לעמו. אותה שעה של „שבירת הכלים“ היתה נקודה ריקה בחייו. מין „גלגול מחילות“, מעולם הזה יצא ולעולם הבא לא הגיע. אז התחיל לחשוב על התכונותו לאוניברסיטה והתחיל ללמוד למודי גימנוזיה ולהלעיט את נפשו בדקדוק שפת סלאבית; בהיסטוריה רוסית ובלמודים היבשים של בית ספר בינוני. והמורה הגדול הזה נעשה חבר לתינוקות של בית רבן.

ב.

מה היתה סיבת מלחמתו של לילינבלום בדת?
בהקדמתו למאמרו „ארחות התלמוד“ שהוא ה„מניפסט“ שלו הוא מבאר מה המריצו לצאת למלחמה. הוא קורא מנהמות לבו ואומר: „האם באמת הם חסדים כי יגדל בעינינו כבוד הרבנים מטובת אחינו ולמען כבודם נחשה מבלי

אשר נתאונן על צרת עמנו, על שברו הגדול בימים האלה באשמת עצלות רועינו? והוא הולך ומונה אחת לאחת כל המגרעות שבחיים, שבחונך, שבעסקנות הצבור, ברבנות, בשיבות וכדומה ותובע את עלבון המשכילים הנרדפים על החופש שכלבם, על חפצם בטהרת דת קדשנו, „כי על הרבנים להשגיח על מצב העם ולחקן תקנות טובות ומועילות גם לחיים הגשמיים” וכדומה דברים היוצאים מלב רגש וכואב לשבר עמו. מי יכול לחשוד שדברים הללו יוצאים מפיו „אפיקורס, נבל ושונא ישראל”, כפי שקראוהו מנאציו ורודפיו?

באותה שעה לא היה לילינבלום פורץ אלא בונה. אנו רואים בו איש העומד כסלע איתן, איש העומד ממעלה על מגדל צופה, הקורא לעמו, התעוררות לילינבלום היה הצופה הראשון שהתעורר, כאיש הנמצא בבית שאש אחזה בקירותיו והוא קורא לעזרה והצלה.

באמת לא תיקונים בדת דרש, אלא תיקונים בחיים ומפני שכל החיים היו באותה שעה שקועים בדת, חשב שיש צורך לטהר אותה ולהסיר ממנה את הדברים הטפלים שהם — לדעתו — כסבל ככד המכביד על העם, כמנהגים טפלים ותפלים שאין בהם טעם וריח ופולפולים עקומים כעין סרת העודף וכו'.

עקרי הטענות ומענות בשאלות הדת שפתח בהן לילינבלום וביחוד דברי פולמוס הראשונים שלו היה יכול להציע כל עסקן צבורי העומד בכל נפשו ומאורו בתחום הדת ואפילו במידה ידועה רב חרד וותיק. ואלמלי היה לילינבלום נוגע רק בדברים „הטפלים” כשאלת הסייגים והגדרים, שלדעתו היו בעוכרי הדת, היו שמים אולי לב לדבריו, אפשר שלא היו רואים בזה שום דבר יוצא מן הכלל, ויתכן שהיו מביטים עליו כעל ריב"ל בשעתו, שהרבנים הקשיבו לדבריו, אעפ"י שידעו שהוא משכיל ומוחזק לקל ולאפיקורס במידה ידועה. באמת היה לילינבלום מושפע הרבה מריב"ל והמשיך ללכת באותו הקו, להוכיח מן התלמוד גופא את ערך עבודת האדמה, ההשכלה והיחס לאומות העולם, וכדומה ואגב להשיב למחרפי התלמוד ולרשעי עולם דברי התנצלות. זה הכל מה שריב"ל היה חפץ ואף לילינבלום לא הרחיק ללכת מזה, לולא הטון החרדי שבוחר לו לילינבלום, טון של מלחמה שהיה שונה מזה של ריב"ל, שדיבר אותם הדברים, אבל בסגנון יותר נח ובדרך ארץ כתלמיד הדן לפני רבותיו בקרקע. ריב"ל דיבר כאיש העומד מבפנים ועל לילינבלום הביטו כעל איש העומד מבחוץ, ולא עוד אלא שלילינבלום התנפל ביחוד על הרבנים ועשה אותם שעיר לעזאזל, בעוד שריב"ל היה זהיר בכבודם.

ובאמת היתה בזאת תמימות רבה מצד לילינבלום, כי הרי הרבנים הם ילדי החיים הדתיים. הם אינם אלא שומרי הדת ולא יוצרי הדת, אבל תם גדול היה לילינבלום באותה שעה, וכמה תמימות ילדותית הראה בראשית צאתו למלחמה לתיקונים בדת, לתלות את כל הקולר בצוואר הרבנים!

מעניין שבמאמרו הראשון „ארחות התלמוד” לא התנפל על התלמוד, אלא אדרבא יצא ללמד זכות עליו ולהגן עליו בפני המחרפים, וכך הוא מתחיל:

„בימים האחרונים התחילו סופרים לחפש תואנות על התלמוד ומאין לאל ידם לחרף אותו במכתבי העתים העבריים הם פונים בעתונים הרוסיים, ובכן הוא בא להשיב על מחרפי התלמוד המבקשים עלילות על הלכותיו ואגדותיו והולך ומסביר את ערך האגדות שמחלקן לשלושה ראשים : (א) אגדות מדעיות, (ב) אגדות אמיתיות, כלומר, היסטוריות, (ג) ואגדות דמיוניות. כמו כן גם ההלכות מחולקות גם הן לשלושה ראשים : (א) הללו שנאמר עליהן שניתנו למשה מסיני, (ב) הדרשות אשר למדו על פי דרכים ידועים ב"ג מידות, בהיקש, בגזירה שווה ומדברי התורה, (ג) התקנות והגזירות אשר תקנו חכמי דור ודור מימי עזרא עד ריב"ז. האגדות האמיתיות, הוא אומר, גלו לנו דברים רבים בקורות בני ישראל, גם היו לעינים לרומם את רוח העם, ובנוגע לאגדות הדמיוניות אף הן לא הביאו — לדעתו — שמץ נזק לישראל. כי הנבונים בעם לא האמינו בהן מעולם, והישרים המאמינים בהן לא נזקו מאמונת הבל, ובכלל, את מי אין אמונת הבל ? גם לנוצרים ולקראים יש כמה וכמה אמונות טפלות.

לילינבלום מוצא באגדות הדמיוניות הללו את הגרעינים הכריזמים שבהן, את התנחומות שהביאו לעמנו בשעתן, כגון באגדה על יוצאי מצרים שנאמרה כדי למצוא בה נוחם בימי גזירות ורדיפות של אדרינוס וכיוצא בו האגדות המדברות באמונת משיח צדקנו ובמעלת עם ישראל, שהיה בהן טעם מוסרי או היסטורי בשעתן וטעמן לא אבד גם היום.

מן האגדה הוא עובר אל ההלכה ומקדים הנחה יסודית ואומר : „כל נמצא בתבל שנים נבנו בו : חומרו וצורתו, או כוחו הפנימי. חמרו הוא הווייתו, וכוחו הוא נשמתו אשר בקרבו, אשר לולא היא אשר היתה לו, לא היה לו מעמד, והיא תקוממהו לכלי ישוב לתוהו. אין חומר מבלי רוח פנימי אשר יהיה, ואין כוח פנימי אשר יתלה על בלימה, מבלי היות החומר החיצון מפלט לו". על יסוד הנחה זו הולך לילינבלום ומוכיח, שגם בתורה יש חומר ורוח : חסד ואמת — אבות כל מצוות השכל — המה הרוח, והחוקים והמצוות היו חומר לרוח זה למען ישתמר ולא יהיה לאפס. אולם גם ל„מצוות" — חומר ורוח להן, ותורת משה מעדיפה את הרוח על החומר, כלומר המצוות שבין אדם לחברו נעלות על המצוות שבין אדם למקום, מה שאין כן בתלמוד — אשר עיקר מגמתו היה לבל יכחד שם ישראל בהיותו בארץ לא לו — בו אנו מוצאים יתרון להלכות — שהן בבחינת חומר קיום האומה הישראלית — על האגדות — רוח.

בעצם הרעיון על חומר ורוח ועל מצוות השכל כרוח וחוקים כתומר לו — כבר הקדימוהו אחרים. זוהי שיטת הראב"ע (עי' מונה"ו שער י"ז, חכמת המסכן), ודע עוד שזוהי כמו כן ענין גוף ונשמה שנמצא בפי הכול, או חמריות הדברים ורוחניותם שאין בעולם הזה דבר חסר לגמרי משניהם (דף רפ"ט וע') עוד שם עמוד שי"ג, וכן הרמב"ם, מורה נבוכים, ח"ג, פכ"ז על תיקון הגשם ותיקון הגוף) והוא רעיון אמיתי ביסודו. יש במאמר זה גם חידוש מצד ההרצאה היפה. אולם בנוגע לחלוקה שעשה בין ההלכה והאגדה, שההלכה היא החומר

והאגדה היא הרוח אעפ"י שהוא דמיון טוב מצד עצמו יש לבעל דין מקום לחלוק ולומר, לא כל הלכה היא חומר ולא כל אגדה היא רוח. יש בלי ספק רוח פנימי גם בהלכה לכשעצמה, כלומר ההלכה היא כקליפה לגרעין הפנימי המוסרי שבה. ויש אגדות שאינן משמשות אלא חומר לבד. אולם עצם הציור בכללו הוא נכון.

השקפה ישרה ועמוקה היא הנחתו שם על שלוש הסיבות העיקריות שגרמו לחורבן בית ראשון שממנה הוא בא לחקר ההלכה ויצירתה הראשונה. זוהי הסתכלות יפה בתולדות עם ישראל הנוקבת ויורדת עד התהום, שיש לכנותה בשם הפילוסופיה של ההיסטוריה הישראלית, שאפשר עוד להרחיבה ולפתחה הרבה. זהו כוחו של לילינבלום להביע בדברים קצרים ומעטים רעיונות עמוקים יסודיים שיש להעמיד עליהם בנין גדול.

לילינבלום עומד על החוץ הזה. מאין נולדה פתאום ההלכה בתקופת בית שני? ולמה אין אנו רואים עקבותיה בזמן בית ראשון? מה היו הגורמים ההיסטוריים ללידתה של ההלכה מתקופת אנשי כנסת הגדולה ואילך? כדי להשיב על השאלה הזאת הוא חוזר לאחור לחקור על הסיבות שגרמו לחורבן יהודה ומוצא שלוש סיבות עקריות:

(א) לכתם בעינים עצומות אחרי אחרים, כלומר חיקוי דרכי העמים שכניהם מבלי לבדוק את הבר מן המוך. הירידה המוסרית והנטיה מהדרך הלאומית העברית המקורית קדמו להתפוררות המדינית הארצית. (ב) התורה היתה קנין יחידים — הכהנים והנביאים שהיו דלים ומסכנים — ורוב העם היה נבער מדעת ולא רצה להטות אוזן ל"מיעוט" זה המסכן. (ג) לא היו תחומים בחיי ישראל, איזור מסביב לאומה, כל מי שפרץ גדר ולמד את דרכי העמים — לא נתכוון על ידי כך להגביר ולהעשיר את רוח הלאומי שלנו ולמזג אותו מזיגה סינתטית עם תרבות הנכר, כי אם נטש את אוהל יעקב ושם ישראל היה לו להרפה ולשנינה.

עם שיבת ציון פחדו מורי העם שמא ישכב ישראל למשובתו ועל כן תיקנו שלשה דברים — כעין תריס בפני הפורעניות כנגד שלש הסיבות האמורות: (א) "הו מתונים בדין" — כלומר להתחקות על כל שורש דבר, להוציא יקר מזולל ולא להגרר אחרי אחרים בעינים עצומות. (ב) "העמידו תלמידים הרבה" — למען תהיה התורה לא קנין יחידים, כי אם רכוש הרוחני של העם כולו. (ג) "ועשו סייג לתורה" — כלומר לתחום תחומים מסביב לכנסת ישראל כדי שלא יבעו פרצים בה⁽¹⁾.

ובכן ההלכה, יצירת אנשי כנסת הגדולה, יסודה לחזק את הרוח הלאומי ולבצר את כוחותיה הפנימיים של האומה כדי שתוכל להתחזק מעמד בפני רוחות רעות לבלי ללכת אחרי אלוהים אחרים ואחרי דעות ומנהגים הזרים לרוחה

(1) מאמר "ארתות התלמוד", ע' 14'15.

ולא עוד אלא שעל ידה ובאמצעותה מתגבר ומתעשר רוח הלאום שלנו ומתמוג מזיגה סינתטית עם תרבות הנכר לקבל ממנה את הטוב והמועיל ולפלוט את הרע והמוזיק שבה. נמצא שעל ידי ההלכה כאילו נולדה האומה מחדש בתקופת בית שני, בניגוד לתקופת בית ראשון. ומצאה את דרכה באורח חיה שהיא הדרך הלאומית המקורית שלנו.

בדברים הקצרים הללו השכיל לילינבלום להביע רעיון יסודי על הפילוסופיה של ההלכה ועל תמציתה ומקורה. אנחנו יכולים להסכים עמו בכל יסודי דבריו בזה, לולא שלדעתנו, כפי שהסברתי זה באריכות², אין התלכה יצירה חדשה בתקופת אנשי כנסת הגדולה, שהרי עקבותיה נודעו עוד מתקופת הנביאים וגם הרבה קודם לה. לפי שהיא היא אורח חיה של האומה הישראלית מראשית יצירתה. אלא שאנשי כנסת הגדולה ותלמידיה קבעו לה צורה לימודית משפטית וגם נתנו לה מהלכים בכל שדרות העם. בכל אופן דברי לילינבלום ברעיון זה הם דברים כדברונות וכמסמרות גטועים.

לאחר שהוא מסביר את יסודו ההיסטורי והלאומי של התלמוד, ההלכה והאגדה, הוא מדבר משפטים עם חורפיו ואומר: „הרביתי עתה לדבר מצדקת התלמוד ורוחו, תכונתו ומגמת פניו; ועתה אשאל את חורפיו, איכה העזתם את פניכם לקרוא את חוקי התלמוד הצדקים בשם „חוקים מהבילים“, בטרם הראיתם לנו, כי ידכם רב לכם לבקר את התלמוד? הלא לא טובים אתם מהפתאים המאמינים לכל דבר, ואיכה תחפצו, כי לא נאמין בכל חכמי ישראל עד הרמבמ"ן ז"ל ובהרמבמ"ן, ובוייזיל, ובראפופורט, ובלוינוון, ובלוצאטו ועד שלמי אמני ישראל. כי אם נשמע לקח מפי מאמינים לכל דבר כמוכם?"

ולא את התלמוד בלבד הוא מצדיק כיסוד מוסד לקיום עם ישראל, אלא הוא רואה את הדת והאמונה בכלל כמקור היחידי לקיום לאומנו: „כי אנחנו זרע ישורון, הנפוצים בארבע כנפות הארץ, אשר אך אמונתנו מקור חיי לאומנו! הלא אך בשלוש אלה יודע עם בקרב לאומים ושמנו ינון עלי תבל: בממשלתו, בשפתו ואמונתו; ואנחנו אשר השתים הראשונות אבדו ממנו בפשע מהרסינו ומחריבינו, אשר גם המה ממנו יצאו, בימי שוממות בית קדשנו, הלא אך באמונתנו נחיה לעתות אלה, ואם גם נרה ידעך — הלא גם שם ישראל לא יזכר עוד!!“

לילינבלום של אותה שעה מניח כדבר מוסכם שאבדן המלוכה והשפה לעם ישראל הוא אבדה שאינה חוזרת עולמית. אבל מכל מקום מבצבץ ויוצא מתוך דבריו כמה גדולים היו אף באותה שעה געגועיו להתחזרת העטרה ליושנה, עטרת המלכות והשפה שאבדו ממנו „בפשע מהרסינו ומחריבינו“, לילינבלום היה ציוני בכוח אף קודם שנעשה ציוני בפועל, ומכל שכן שלא פקפק לעולם באמונת לאומיות ישראל, שאף הדת שמשלה לו „מקור לחיי לאומנו“. כל מהלך מחשבותיו, לרבות גפתוליו ומלחמותיו בעד תיקונים בדת, לא היו אלא

(2) עיין ספרי „תולדות ההלכה“, ביהוד „שער האומה“.

(3) שם, עמוד 24-25.

לשם קיום האומה וחזקת כוחותיה. לאמיתו של דבר צריכים לחשוב את כל עצם התעוררות התנועה של לילינבלום וחבריו לתיקונים בדת כהתעוררות חזקה לתנועה לאומית ולתקומת עם ישראל לחיי אומה ככל האומות. אלא שהתעוררות זו מצאה את ביטויה בדת ותיקוניה. באופן שלא שמה אלא כמעבר לתנועת „חיבת ציון“ וציוניות.

באחד ממאמריו על התיקונים בדת הוא מגלה מפורש את מחשבתו זו שעיקר תביעת הדת שלו יוצא מתביעת החיים. שכן הוא אומר :

„אנכי ומתי מספר עוררנו שאלת התיקונים ברוסיה. לא לתיקונים במנהגי בית הכנסת ועבודת ה' שאין איש יחיד לעצמו מרגיש נחיצותם, רק תיקונים בתוצים אל החיים, אך החיים והצרכים עושים את שלהם. אילו היו הרבנים מבינים שהעם חי וצריך הוא ומוכרח לחיות ואיננו יכול להיות חולט כמוהם ; אילו היו עיניהם פקוחות מעט לראות מבתי מדרשיהם השוממים שמינית שבשמינית ממה שנעשה בעולם המעשה, — היו יודעים ומבינים שאני יודע ומבין יותר מהם, והפץ אני בקיומה של הדת, ויודע שהעם החי ובעל תנועה אינו יכול לקיים את הגזירות הנושנות. הדת יסודה בעיון והחיים יסודם במעשה ; גלוי וידוע לכל מי שיש לו מוח בקדקדו שהמעשה המוכרח לא יוכל להתנהג על פי חוקי העיון הרחוק מן המעשה. בזמן הבית הראשון שהיו ישראל חיים ובעלי תנועה לא שמרו ולא יכלו לשמור את הדת העיונית שלא נתקנה כראוי לפי חליפות תיהם וצרכיהם בזמנם. אנשי כנסת הגדולה שהבינו זאת, השתדלו לחבר את הדת והחיים יחדו בתיקוניהם הרבים שעשו בדת והפצם הצליח בידם. אחרי החורבן שניטלו החיים מישראל, שמרו גם יכלו לשמור את הדת בכל פרטיה ודקדוקי עניותה בכל הזמנים והתקופות השוממות. המת הוא לחטא מן הזמן ולא יתפעל ממנה, והעם המת שווים אצלו כל הזמנים וכל המקומות. עתה התעוררנו לתנועה ולתחייה, והדת, שנתחברה במשך מאות שנים מתות, לא תוכל להתקיים בידי אֵלפי אנשים חיים. והנה היא קוראת : „החיוני והקנוני, כדי שאהיה ראויה לעמי!““

משום כך הוא מתנפל ביחוד על הרבנים שבדורו מפני שראו בהם את היסוד המשמר המחזיק בנושנות והמתנגד ביתר תוקף לכל תנועה וחיים ולכל רוח חדש. הוא גם הרגיש בהם את השוללים הגדולים להתנועה הלאומית שלעתיד, להיות שהדת והלאומיות היו נראות לעולם כצרות זו לזו, וכפי שבא באמת לידי ביטוי בראשית התנועה הציונית על ידי רבני „המחאה“ הידועים. רק יחידי הסגולה בין הרבנים מסיעת המזרחי הבינו להעריך את ההרכבה השלמה בין הדת והלאומיות שאפשר להן וגם מוכרחות הן ללכת יד ביד, לפי שיצאו משורש אחד.

כללו של דבר תנועת התיקונים בדת היתה ראשיתה של התנועה הציונית. ובו ביום שיצא לילינבלום ללחום בעד התיקונים היה יום הרת העולם הציוני שלו.

(4) „תיקון מדיני ותיקון ספרותי“, ע' 137-138.
(עוד יבוא)